

بررسی اثر شاخص تعرفه بر رشد اقتصادی در کشورهای خاورمیانه

علی رئیس پور رجبعلی^۱، نسرين کرمی^۲

^۱ استادیار اقتصاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، ایران

^۲ دانشجوی دکترای اقتصاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، ایران

نویسنده مسئول:

علی رئیس پور رجبعلی

چکیده

اینکه چرا برخی از کشورها نسبت به دیگران سریع تر رشد می کنند یکی از مهم ترین مسائل در اقتصاد است. این مطالعه به دنبال پاسخ به این پرسش می باشد که چرا برخی از کشورها رشد تولید ناخالص داخلی بسیار بیشتری نسبت به دیگر کشورها دارند. برای پاسخ به این سوال به مطالعه ی یکی از عوامل اصلی تعیین کننده ی رشد، یعنی شاخص تعرفه (زمان لازم برای واردات و صادرات) بر فعالیت های کسب و کار در کشورهای خاورمیانه طی دوره زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷ پرداخته شده است. نتایج این مطالعه بیان گر تاثیر منفی هزینه های تجارت بین الملل بر رشد اقتصادی بوده است. همچنین اثر تجارت خارجی، توسعه انسانی و تکسل سرمایه اثرات مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی داشته اند.

واژگان کلیدی: تعرفه، رشد اقتصادی، خاورمیانه، پانل دیتا.

مقدمه

رشد و توسعه اقتصادی دغدغه اصلی سیاستگذاران و متفکران اقتصادی بویژه در کشورهای در حال توسعه می باشد. در این میان شناخت ابزار و عوامل موثر بر رشد اقتصادی ضروری بوده و کنکاش و تحقیقات عمیق تری را می طلبد. در جهان رو به رشد امروز، اهمیت شناخت عوامل موثر در رشد و توسعه کشورها، انکارناپذیر است. شناخت این عوامل و میزان اثر بخشی آنها می تواند گامی مهم در جهت تسریع رشد و توسعه باشد. تسریع در رشد اقتصادی تمایلی است که در کشورهای در حال توسعه وجود دارد (گوپتا، ۲۰۰۴). مبانی نظری رشد به دنبال پاسخ گویی به این پرسش اساسی هستند که دلایل تفاوت رشد اقتصادی کشورهای جهان چیست؟ در بررسی علل رشد اقتصادی می توان به دو دسته از عوامل اشاره داشت. دسته ی نخست شامل عوامل مستقیم همچون انباشت سرمایه های فیزیکی، انسانی و... و دسته دوم شامل عوامل غایی همچون سرمایه ی اجتماعی، نهادها و... هستند (صمدی و همکاران، ۱۳۹۰). وضعیت کشورهای در حال توسعه در رابطه با عوامل سیاسی کمی متفاوت از وضعیت و عملکرد آنها در مورد عوامل اقتصادی است، ساختار اقتصادی کشورها، به ویژه کشورهای در حال توسعه در برابر عوامل نامطلوب داخلی بسیار ضربه پذیر است. از مهم ترین عوامل داخلی، وضعیت کسب و کار است. بهبود محیط کسب و کار در بسیاری از کشورها زمینه ی لازم را برای افزایش رشد اقتصادی فراهم آورده است. از این روی موضوع محیط کسب و کار امروزه مورد توجه بسیاری از اقتصاددانان قرار گرفته است (عاصم اوغلو و همکاران، ۲۰۰۱).

از زمان آدام اسمیت و طرح نظریه مزیت مطلق که در آن اشاره شده بود تجارت یک بازی با مجموع صفر نیست و طرفین تجاری می توانند هر دو از مبادله کالاها و خدمات سود ببرند، نظریات مختلف تجارت بین الملل و کارهای تجربی مختلف توسط محققان متعدد، به طور عمده مؤید تأثیر مثبت تجارت کالاها و خدمات بر افزایش تولید ناخالص داخلی و بهبود رفاه کشورها بوده است. روند توسعه اقتصادی و صنعتی در دهه های اخیر شتاب فراوانی گرفته است و در این بین، تجارت نیز به عنوان یکی از موتورهای اصلی رشد اقتصادی، اهمیت بسزایی در تأمین بخش عمده ای از نیازهای بشر داشته است. با گذر از دوران انقلاب صنعتی و در عصر ارتباطات امروز، در اغلب کشورهای دنیا بدون تجارت امکان تولید و مصرف در سطح کنونی وجود ندارد (شریفی، ۱۳۹۰). از این رو، ارتباط کلان اقتصادی بین آزادسازی تجاری و رشد اقتصادی همواره مورد توجه اقتصاددانان بوده است. پیوند مثبت باز بودن تجارت و رشد اقتصادی انگیزه مناسبی را برای اصلاحات تجاری یک جانبه بی سابقه طی دهه های گذشته به وجود آورده است، به طوری که ۱۰۰ کشور جهان به نوعی به آزادسازی تجاری متعهد شده اند (گریناوی و همکاران، ۲۰۰۳).

از آنجا که تعرفه می تواند نقش بسزایی در محدودسازی تجارت بین کشورها داشته باشد، ضروری است به نقش این متغیر مهم در رشد اقتصادی توجه بیشتری شود. تجربه موفق برخی موافقتنامه های ترجیحی تجارت بین کشورهای مختلف دنیا برای رقابتی کردن تولیدات و حرکت به سمت یک اقتصاد پویا، موجب شکل گیری سازمان های متعدد منطقه ای در جهان شده است (حیدر، ۲۰۱۲).

بررسی عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی کشورهای خاورمیانه، به ویژه نقش متغیر شفافیت و قابلیت تعرفه که در اغلب مطالعات مورد غفلت قرار گرفته است می تواند به شناخت موارد ضعف و بهبود روابط تجاری این کشورها مساعدت کند. نتایج چنین مطالعاتی می تواند به عنوان نقشه راه سیاست گذاران برای تعیین خط مشی های مناسب در ارتباط با نحوه مبادلات تجاری با سایر کشورها مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به این موضوع هدف این مطالعه بررسی اثر بررسی اثر شاخص قابلیت و شفافیت تعرفه بر رشد اقتصادی در کشورهای خاورمیانه طی دوره زمانی ۲۰۱۷-۱۹۹۵ به روش داده های ترکیبی^۱ است.

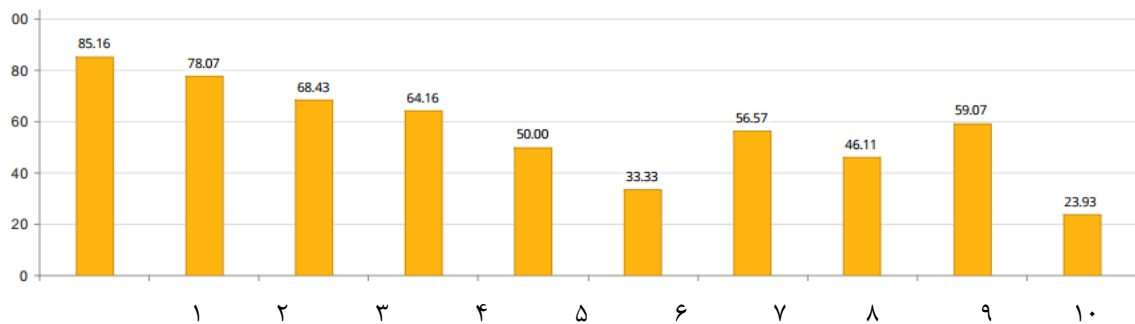
¹ Gupta² Proximate³ Ultimate⁴ Acemoglu et al⁵ Greenaway et al⁶ Haidar, Jamal Ibrahim⁷ Panel Data

مروری بر گزارش کسب و کار^۱ بانک جهانی

بانک جهانی هر سال در گزارشی تحت عنوان کسب و کار، فضای کسب و کار کشورها و در مقایسه با سایر کشورها مورد بررسی قرار می‌دهد. بر اساس گزارش کسب و کار سال ۲۰۱۷ (بانک جهانی،^۲ ۲۰۱۷)، ایران در بین ۱۹۰ کشور در رتبه ۱۲۴ قرار گرفته است. در بین کشورهای حوزه سند چشم انداز نیز از بین ۲۵ کشور، رتبه ایران از حیث سهولت انجام کسب و کار در گزارش کسب و کار ۲۰۱۳، دارای رتبه ۲۲ است که نشان می‌دهد از وضعیت مناسبی در بین کشورهای حوزه سند چشم انداز برخوردار نیست. وضعیت ایران در زمینه هزینه واردات (هزینه دلاری به ازای هر کانتینر واردات) در خاورمیانه و شمال آفریقا نیز بسیار نامطلوب بوده است، به طوری که تنها عملکرد عراق از ایران بدتر بوده است. این هزینه برای ایران در سال ۲۰۱۳ معادل ۲۱۰۰ دلار به ازای هر کانتینر واردات بوده است، حال آن‌که بهترین عملکرد در این رتبه‌بندی مربوط به مالزی با ۴۲۰ دلار به ازای هر کانتینر واردات بوده است. در زمینه هزینه صادرات (هزینه دلاری به ازای هر کانتینر صادرات)، نیز وضعیت ایران، رضایت‌بخش نیست و معادل ۴۳۵ دلار به ازای هر کانتینر صادرات بوده است؛ در حالی که بهترین عملکرد در این زمینه مربوط به مالزی با ۱۴۷۵ دلار به ازای هر کانتینر صادرات بوده است.

در ادامه مروری کلی بر شاخص‌ها و فضای کسب و کار و رتبه ایران و همچنین مقایسه با سایر کشورها و بهترین عملکرد در شاخص‌های مورد بررسی می‌شود.

در نمودار (۱) نمره ایران در شاخص‌های مورد نظر ارائه شده است که در ادامه آن در مورد تک تک شاخص‌ها و مقایسه ایران با سایر کشورها بحث خواهد شد.

نمودار (۱): وضعیت ایران در شاخص‌های کسب و کار براساس گزارش سال ۲۰۱۷

***توجه در نمودار بالا به ترتیب ۱: شروع کسب و کار ۲: اخذ مجوز ساخت و ساز ۳: دسترسی به برق ۴: ۵: ۶: ۷: ۸: ۹: ۱۰:

شاخص‌های فضای کسب و کار

شروع کسب و کار^۳

این شاخص حداقل سرمایه لازم و همچنین تعداد تولید کنندگان، روش‌ها و همچنین حداقل زمان لازم برای شروع یک کسب و کار جدید را نشان می‌دهد. گزارش کسب و کار بانک جهانی برای سال ۲۰۱۷ داده‌های ۱۹۰ کشور دنیا و از جمله ایران را محاسبه و کشورهای مختلف را مقایسه کرده است. رتبه ایران برای شاخص شروع کسب و کار در سال ۲۰۱۷ براساس گزارش کسب و کار جهانی ۹۷ بوده است که نسبت به عملکرد ایران در سال ۲۰۱۶ که ۱۰۳ بوده است بهبود ۶ پله‌ای را تجربه کرده است.

^۱ Doing Business

^۲ World Bank, 2017

^۳ Starting a Business

معیارهای اندازه گیری شاخص شروع کسب و کار در روش شناسی شاخص کسب و کار جهانی براساس معیارهایی به صورت زیر است:

- تعداد مراحل (تعداد مراحل لازم برای شروع یک کسب و کار جدید)
- مدت زمان (زمان مورد نیاز برای شروع یک کسب و کار جدید)
- هزینه که به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سرانه محاسبه می شود.
- حداقل سرمایه برای ثبت شرکت که به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سرانه محاسبه می شود.

برای ساختن داده ها در سراسر اقتصادهای جهان، چند فرضیه در مورد کسب و کار و روش ها استفاده می شود. فرض شده است که هر گونه اطلاعات مورد نیاز در دسترس است و کارآفرین هیچ رشوه ای نمی پردازد.

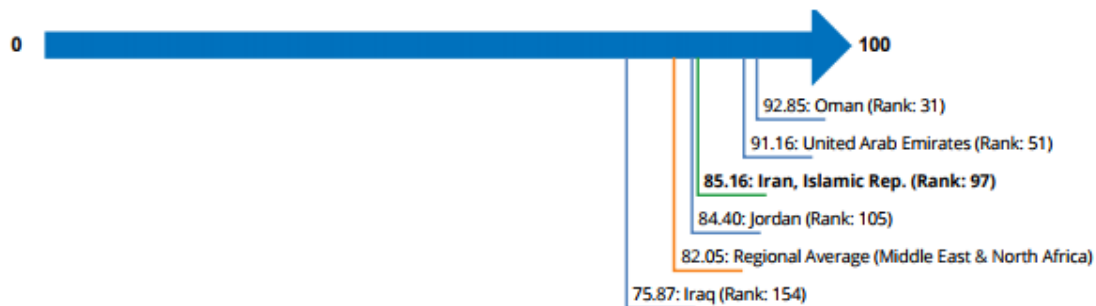
نتایج رتبه بندی کشورهای مختلف در منطقه و آسیا نشان می دهد که جایگاه کشورهایی مانند امارت متحده عربی و اندونزی به طور چشم گیری بهبود یافته است که به ترتیب ۸ و ۱۵ پله در رتبه این دو کشور ارتقا حاصل شده است. این ارتقا و بهبود شاخص های کسب و کار در اندونزی عمدتاً به دلیل اقداماتی که با هدف تسهیل شرایط کسب و کار در این کشور شده بوده است. به عنوان مثال در اندونزی یک فرم واحد برای ثبت یک شرکت یا تجارت تعریف شده است که نقش زیادی در تاسیس شرکت های کسب و کار و ارائه مجوزهای تجاری بوده است. همچنین ر اندونزی حداقل سرمایه لازم برای ایجاد صنایع کوچک و متوسط را در قانئن صنایع کوچک و متوسط حذف کرده است.

در ایران نیز بنابر گزارش ۲۰۱۸ کسب و کار جهانی اقدامات زیر در جهت بهبود شاخص شروع کسب و کار جدید انجام شده است:

- ایجاد پرتال های وب که امکان جستجو و ذخیره کردن نام انحصاری انتخاب شده برای شرکت را برای موسسان آن فراهم می کند که سبب تسهیل شرایط برای ثبت یک شرکت یا فعالیت تجاری شده است.
- تسهیل فرایند ثبت شرکت با رزرو اسامی و مراحل ثبت شرکت

همچنین بر اساس همین گزارش اخذ سوء پیشینه، اقدامات برای ثبت یک شرکت یا فعالیت تجاری جدید را با مشکل روبه رو کرده است.

نمودار (۲) مقایسه وضعیت رتبه ایران با برخی اقتصادهای جهان از نظر شروع یک کسب و کار نشان می دهد.

نمودار (۲): مقایسه وضعیت رتبه ایران با برخی اقتصادهای جهان از نظر شروع یک کسب و کار جدید

باتوجه به نمودار (۲) رتبه کشور عمان از نظر شروع کسب و کار ۳۱ و امتیاز آن حدود ۹۲/۸۵ بوده است که نسب به ایران با رتبه ۹۷ و امتیاز ۸۵/۱۶ عملکرد بسیار مطلوبی داشته است. در بین کشورهای خاور میانه عملکرد ایران تنها از اردن با رتبه ۱۰۵ و عراق با رتبه ۱۵۴ بدتر بوده است.

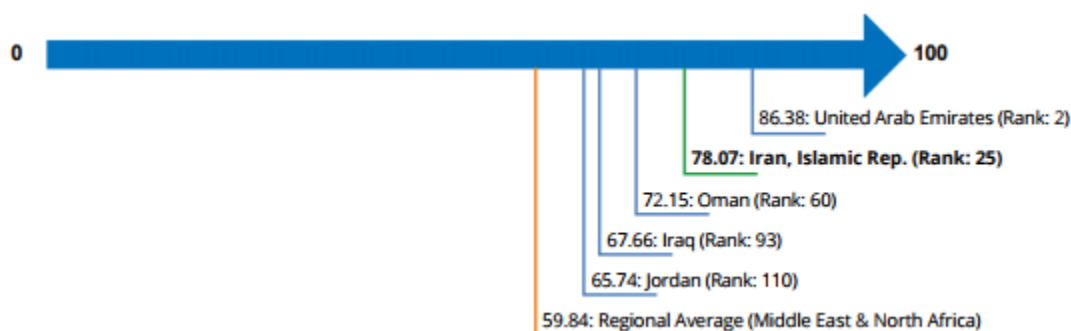
اخذ مجوز ساخت و ساز^۱

این شاخص به اخذ مجوزهای ساخت و ساز برای ساخت انبار تجاری با استاندارد معین اشاره دارد. معیارهای اندازه گیری شاخص اخذ مجوز ساخت و ساز در روش شناسی شاخص کسب و کار جهانی براساس معیارهایی به صورت زیر است:

- تعداد مراحل (تعداد مراحل لازم برای شروع یک کسب و کار جدید)
- مدت زمان (زمان مورد نیاز برای شروع یک کسب و کار جدید)
- هزینه که به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سرانه محاسبه می شود.

رتبه ایران در زمینه شاخص شرایط و مقررات اخذ مجوز ساخت و ساز در سال ۲۰۱۷ همانند سال ۲۰۱۶ بوده است که بهترین عملکرد ایران ایران در میان شاخص های ده گانه کسب و کار بوده است.

نمودار (۳) مقایسه وضعیت رتبه ایران با برخی اقتصادهای جهان از نظر شرایط اخذ مجوز ساخت و ساز نشان می دهد.

نمودار (۳): مقایسه وضعیت رتبه ایران با برخی اقتصادهای جهان از نظر شرایط اخذ مجوز ساخت و ساز

با توجه به نمودار (۳) در بین کشورهای منطقه عملکرد امارت متحده عربی نسبت به بقیه کشورها بهترین مورد بوده است که در رتبه ۲ جهانی قرار گرفته است. ایران نیز با امتیاز ۷۸/۰۷ در رتبه ۲۵ جهانی قرار گرفته است. در بین کشورهای منطقه نیز بدترین عملکرد مربوط به کشورهای عراق با رتبه ۹۳ و اردن با رتبه ۱۱۰ بوده است. جدول زیر نیز وضعیت شاخص اخذ مجوز برای ایران و مقایسه آن با بهترین عملکردها در این زمینه است.

¹ Dealing with Construction Permits

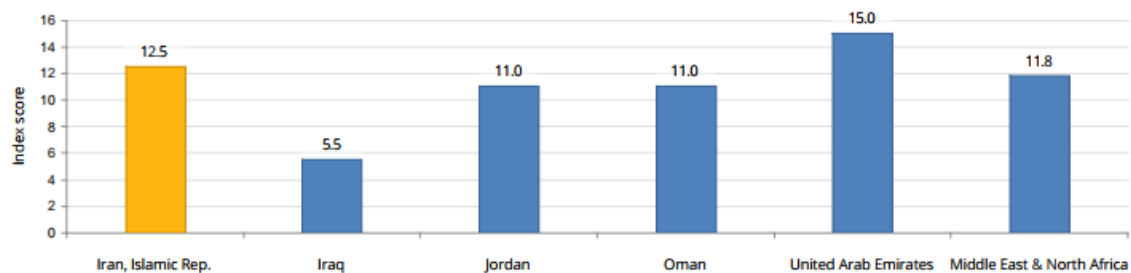
جدول (۲): مقایسه ایران با بهترین عملکردها در زمینه شاخص اخذ مجوز (منبع: بانک جهانی)

شاخص	بهترین عملکرد	کشورهای OECD	خاور میانه و شمال آفریقا	ایران
دستورالعمل ها (تعداد)	۷/۰ (دانمارک)	۱۲/۵	۱۶/۲	۱۵
زمان (روز)	۲۷/۵ (کره جنوبی)	۱۵۴/۶	۱۳۲/۱	۹۹
هزینه (درصد از هزینه انبار)	۰/۱۰	۱/۶	۴۳	۲/۰
شاخص کنترل کیفیت ساختمان (۰-۱۵)	۱۱/۴	۱۱/۴	۱۱/۸	۱۲/۵

با توجه به جدول (۲-۳) و زیرشاخص‌های مربوط به شاخص اخذ مجوز، بهترین عملکرد در زمینه تعداد دستورالعمل‌ها^۱ برای اخذ مجوز مربوط به کشور دانمارک با ۷ دستورالعمل بوده است که برای ایران ۱۵ دستورالعمل بوده است. برای کشورهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۲ (OECD) و کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا^۳ (MENA) به ترتیب ۱۲/۵ و ۱۶/۲ دستورالعمل بوده است. همچنین در زمینه تعداد روزهای مورد نیاز برای اخذ مجوز کشور کره جنوبی ۲۷/۵ روز بهترین عملکرد را داشته است که برای ایران ۹۹ روز بوده است. برای کشورهای OECD و MENA نیز به ترتیب ۱۵۴/۶ و ۱۳۲/۱ روز برای اخذ مجوز بوده است. در زمینه هزینه (به صورت درصدی از هزینه ساخت و ساز یا انبار) نیز بهترین عملکرد متعلق به ۵ کشور مختلف با نمره ۰/۱۰ و این زمینه برای ایران حدود ۲/۰ بوده است. این شاخص برای کشورهای OECD و MENA نیز به ترتیب ۱/۶ و ۴/۳ بوده است. رتبه‌بندی اقتصادها در مورد سهولت برخورد با مجوزهای ساخت و ساز با مرتب‌سازی فاصله آن‌ها با نمرات مرزی برای رسیدگی به مجوزهای ساختمانی تعیین می‌شود. این نمرات میانگین فاصله از نمرات مرزی برای هر یک از زیرشاخص‌ها شاخص‌های است.

رتبه کلی ایران نیز از مجموع ۳ شاخص کلی اخذ مجوز ساخت و ساز ۲۷ و امتیاز ۷۸/۰۷ بوده است.

نمودار (۴) وضعیت شاخص اخذ مجوز در ایران و مقایسه آن با سایر کشورها نشان می‌دهد.

نمودار (۴) وضعیت شاخص اخذ مجوز در ایران و مقایسه آن با سایر کشورها

¹ Procedures

² Organization for Economic Cooperation and Development

³ Middle East and North Africa

دسترسی به برق^۱

شاخص دسترسی به برق، نسبت به بقیه شاخص های گزارش کسب و کار جدیدتر است و از سال ۲۰۱۶ وارد گزارش کسب و کار جهانی شده است. این شاخص به میزان اطمینان بخشی تامین برق، شفافیت تعرفه ها و قیمت برق اشاره دارد. مقیاس این شاخص نیز صفر تا ۸ است که هر چه این شاخص مقدار بالاتری داشته باشد بیانگر بهتر بودن وضعیت آن کشور است. ایران در سال ۲۰۱۶ در رتبه ۹۰ قرار داشته است که در سال ۲۰۱۷ با ۴ پله نزول در رتبه ۹۴ دنیا از نظر دسترسی به برق قرار گرفته است. در ایران اقداماتی از قبیل از عدم نیاز به مجوزهای حفاری برای اتصال به شبکه برق برای بهبود سهولت دسترسی به برق انجام گرفته است.

معیارهای اندازه گیری شاخص دسترسی به برق در روش شناسی شاخص کسب و کار جهانی براساس معیارهایی به صورت زیر است:

- قیمت (سنت ایالات متحده آمریکا برای هر کیلووات ساعت برق)
- دستورالعمل ها (تعداد)
- مدت زمان (تعداد روزها)
- هزینه (به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی سرانه محاسبه می شود).

جدول (۵) میزان معیارهای اندازه گیری شاخص دسترسی به برق را نشان می دهد.

جدول (۵) معیارهای اندازه گیری شاخص دسترسی به برق

شاخص	بهترین عملکرد	کشورهای OECD	خاور میانه و شمال آفریقا	ایران
دستورالعمل ها (تعداد)	۲ (امارات)	۴/۷	۴/۸	۶
زمان (روز)	۱۰/۰ (امارات)	۱/۷۹	۸۱/۴	۷۷
هزینه (درصد از درآمد سرانه)	۱/۰۰ (ژاپن)	۶۳/۰	۷۸۰/۳	۱۰۶۴/۹
قابلیت اطمینان و شفافیت شاخص تعرفه (۸-۰)	۱/۰۰ (۲۸ اقتصاد جهان)	۷/۴	۴/۲	۵

منبع: گزارش کسب و کار جهانی (۲۰۱۸)

در ادامه به برخی از مطالعات انجام شده در داخل اشاره می شود. البته مطالعه ای که به بررسی شاخص قابلیت و کیفیت تعرفه بر رشد اقتصادی باشد یافت نشده است اما برخی مطالعات که وضعیت کسب و کار و رشد اقتصادی رو بررسی کرده اند مرور شده است.

رنانی (۱۳۷۶) این فرضیه را بسط می دهد که افزایش هزینه های مبادله یکی از عوامل اصلی افزایش عدم یکپارچگی بازارهای مالی است. عدم یکپارچگی بازارهای مالی در افزایش اختلاف نرخ بهره در میان دو بازار مالی رسمی و غیررسمی متجلی می شود. اما یکی از دلایل بالا بودن هزینه های مبادله، ناکارایی سیستم قضایی در نظر گرفته شده است و میزان آن با شاخص هایی چون نسبت جمعیت به تعداد مراجع قضایی و نسبت دعاوی مربوط به چک به کل پرونده های بررسی شده در مراجع قضایی اندازه گیری شده است. نتایج بررسی حاکی از آن است که هزینه های مبادله (ناکارایی سیستم قضایی) نقش مهم و معناداری در تغییرات نرخ بهره واقعی بازار و در نتیجه عدم تغییرات در یکپارچگی بازارهای مالی بازی می کند و بخش قابل توجهی از شکاف نرخ بهره اسمی و واقعی بازار را در دوره ی مورد بررسی توضیح می دهد. به عنوان مثال، در مدلی که نسبت جمعیت به تعداد مراجع قضایی کشور به عنوان شاخص هزینه ی مبادله به کار رفته است، قدرت توضیح دهنده ی مدل حدود ۸۹٪ و ضریب برآورد شده ی این متغیر ۰/۰۰۱ است. یعنی، به طور متوسط به ازای افزایش هزار نفر جمعیت در برابر هر مرجع قضایی کشور، نرخ بهره ی واقعی بازار غیررسمی، یک واحد درصدی افزایش می یابد.

جعفری صمیمی و آذرمند (۱۳۸۴) در تحقیقی ارتباط بین متغیرهای نهادی و نرخ های بلندمدت رشد اقتصادی را در ۸۰ کشور مختلف جهان در دوره ی زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۱ مورد بررسی قرار داده اند. نهادها اعم از اقتصادی، سیاسی و حقوقی، تعیین کننده ی انگیزه ها و محدودیت های فعالیت های اقتصادی بوده و بخش عمده ای از تفاوت در نرخ های سرمایه گذاری و رشد اقتصادی بین کشورها را توضیح می دهند.

¹ Getting Electricity

² US Cents Per KWh

به منظور بررسی عملکرد نهادها بر مبنای ادبیات موضوع، شاخص‌های مناسبی انتخاب شده و در الگوهای رشد مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این شاخص‌ها آزادی اقتصادی، شاخص ثبات سیاسی و شاخص حاکمیت قانون هستند. نتایج این تحقیق نشان‌دهنده‌ی ارتباط معنی‌دار رشد بلندمدت اقتصادی با عملکرد نهادهای اقتصادی، سیاسی و حقوقی است. در بخش دیگر این تحقیق، روند تغییرات رشد اقتصادی و عوامل تعیین‌کننده‌ی آن به ویژه متغیرهای نهادی در ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

رهبر و همکاران (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «موانع سرمایه‌گذاری، تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران» تلاش کردند تا تأثیر امنیت سرمایه‌گذاری را بر رشد اقتصادی ایران مورد بررسی قرار دهند و مدل رشد اقتصادی را با در نظر گرفتن متغیر امنیت سرمایه‌گذاری ارائه دهند. بدین منظور، ابتدا متغیرهایی که بر امنیت سرمایه‌گذاری در ایران تأثیر دارند، شناسایی و استخراج شدند و مدل‌های اقتصادسنجی رشد اقتصادی، با استفاده از متغیرهای اثرگذار بر رشد اقتصادی مانند امنیت سرمایه‌گذاری (IS)، در کنار عوامل تولید سنتی نیروی کار (L) و سرمایه‌گذاری (K)، مورد برازش قرار گرفت و مدل متفاوتی از رشد اقتصادی ارائه شد. به طور خلاصه، نتایج نشان می‌دهند که متغیر امنیت سرمایه‌گذاری بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌دار دارد.

ادبیات اقتصاد سیاسی جدید رشد، که از در هم آمیختگی نظریه‌ی جدید «رشد درون‌زا» و «اقتصاد سیاسی کلان» نوین توسعه یافته، از سال‌های پایانی دهه‌ی ۱۹۸۰ شروع و در اواخر دهه‌ی ۱۹۹۰ به اوج خود رسید. انتخاب سیاست، که عموماً از سوی اقتصاددانان به عنوان متغیری برون‌زا یا انتخابی از سوی برنامه‌ریز خیرخواه اجتماعی فرض می‌شد، در ادبیات جدید به طور درون‌زا مورد بررسی قرار گرفت. یعنی عواملی نظیر نظام سیاسی، رفتار حاکمان، سیاست‌های عمومی، فرهنگ، مذهب و جزء این‌ها وارد تحلیل‌های رشد شده و با عنوان عوامل نهادی مورد ارزیابی واقع شدند. بیشتر مطالعات تجربی انجام شده اثر نهادها بر رشد اقتصادی را مثبت برآورد می‌کنند. عیسی زاده و احمدزاده (۱۳۸۸) در پژوهشی به بررسی اثر عامل نهادی در کنار عوامل دیگر اقتصادی بر رشد اقتصادی پرداخته‌اند. عامل نهادی شامل نهادهای حاکمیتی (حق اظهار نظر و پاسخ‌گویی^۱، ثبات سیاسی^۲، کنترل فساد^۳، حاکمیت قانون^۴، کیفیت بوروکراسی^۵ و اثربخشی دولت^۶) است که به طور جداگانه برای ۵۰ کشور با سطوح مختلف توسعه از سراسر جهان، در دوره‌ی ۱۹۹۶-۲۰۰۵ مورد بررسی قرار گرفتند. افزون بر این، اثر متوسط این شش شاخص، با عنوان شاخص حکمرانی خوب بررسی شده که کیفیت نهادهای عمومی را در هر کشور و توانمندی دولت در انجام وظایف محوله بیان می‌کند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که اثر نهادهای عمومی چون حاکمیت قانون، ثبات سیاسی، کنترل فساد، کیفیت بوروکراسی و اثربخشی دولت بر رشد اقتصادی مثبت و معنادار بوده و اثر شاخص حق اظهار نظر و پاسخ‌گویی یا همان شاخص دموکراسی مثبت اما غیر معنادار است. همچنین، هر چه در یک کشور حکمرانی خوب برقرار باشد، رشد اقتصادی در سطح بالایی اتفاق می‌افتد.

نعیمی پور (۱۳۸۸) در پایان‌نامه‌ی خود به موضوع تأثیر محیط کسب و کار بر رشد اقتصادی کشورهای با درآمد متوسط رو به پایین در طی سال‌های ۲۰۰۲-۲۰۰۷، با تأکید بر شاخص ثبت دارایی‌ها می‌پردازد. در این تحقیق با استفاده از مدل اقتصادسنجی که متغیرهای مستقل آن تعداد مراحل لازم قانونی مربوط به حوزه‌ی ثبت دارایی‌ها، زمان مورد نیاز برای طی این مراحل و هزینه‌ی لازم برای انجام آن‌ها و متغیر وابسته‌ی مدل نیز رشد متوسط سالانه‌ی GDP سرانه‌ی کشورهای فوق بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ می‌باشد، نشان داده شده است که افزایش زمان، مراحل و هزینه‌ی ثبت دارایی‌ها تأثیر منفی بر رشد اقتصادی کشورهای مورد بررسی داشته است. همچنین پس از راستی آزمایی این شاخص در ایران، نتایج حاصل، نشان از بهتر بودن رتبه‌ی این شاخص در کشور نسبت به نتایج اعلام شده توسط بانک جهانی دارد.

محمدی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای به بررسی عوامل موثر بر رشد اقتصادی با توجه به نقش تعرفه در کشورهای عضو اکو طی دوره زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۴ پرداختند. نتایج نشان داد که رابطه معکوسی بین تعرفه واردات و رشد اقتصادی در کوتاه مدت و بلندمدت وجود دارد. همچنین نتایج حاکی از اثر مثبت تجارت کالاها و خدمات روی رشد اقتصادی در کوتاه مدت است. از این رو، با کاهش تعرفه واردات و آزادسازی تجاری، رشد اقتصادی این کشورها بهبود می‌یابد. اثر بلند مدت متغیر نیروی کار روی رشد اقتصادی منفی و اثر بلند مدت سرمایه انسانی مثبت بوده است. یافته‌ها نشان داد که متغیر سرمایه فیزیکی در بلند مدت بیشترین میزان اثرگذاری را بر رشد اقتصادی دارد، از این

1. Voice and Accountability

2. Political Stability

3. Control of Corruption

4. Rule of Law

5. Regulatory Quality

6. Government effectiveness

رو، بهبود فضای کسب و کار، حرکت به سمت رقابت بیشتر در فعالیت های اقتصادی با آزادسازی تجاری، تشویق سرمایه گذاری بخش خصوصی، اصلاح مقررات و کارکرد بازار سرمایه و تلاش برای گسترش شفافیت اقتصادی از جمله پیشنهادات تحقیق است.

مدل و روش تجزیه و تحلیل داده ها

مدلی که در این مطالعه مورد بررسی قرار می گیرد، به صورت زیر است:

مدل (۱):

$$GR = \alpha_0 + \alpha_1 Inv_{it} + \alpha_2 HDI_{it} + \alpha_3 Trade_{it} + \alpha_4 TR_{it} + \alpha_5 FDI_{it} + \alpha_6 BN_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

در مدل بالا: GR رشد اقتصادی، H شاخص توسعه انسانی، INV تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی، Trade، تجارت خارجی به صورت درصدی از GDP؛ BN اعتبارات بانکی اعطایی به بخش خصوصی؛ FDI، سرمایه گذاری مستقیم خارجی؛ TR، شاخص تعرفه (زمان لازم برای واردات و صادرات) است.

تجزیه و تحلیل داده ها

کشورهای مورد بررسی

کشورهای مورد بررسی در این مطالعه شامل ۸ کشور منتخب از بین کشورهای خاورمیانه است که از حداکثر داده های موجود طی دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۶ برخوردارند که برای برآورد مدل از آنها استفاده خواهد شد. کشورهای مورد مطالعه در جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول (۲): کشورهای مورد مطالعه در تحقیق

شماره	کشور	شماره	کشور
۱	ایران	۶	لبنان
۲	سوریه	۷	کویت
۳	امارات متحده عربی	۸	عربستان سعودی
۴	عراق	۹	مصر

علامت انتظاری متغیرها

علامت انتظاری متغیرهای طبق تئوری و مطالعات تجربی به صورت زیر است:

جدول (۳): علامت انتظاری متغیرها

متغیر	علامت انتظاری
اعتبارات بانکی	+
تشکیل سرمایه	+
توسعه انسانی	+
تجارت خارجی	+
سرمایه گذاری خارجی	+
تعرفه (زمان لازم برای واردات و صادرات)	-

منبع: ادبیات تحقیق و مطالعات تجربی

نتایج آزمون‌های پایایی

به‌کارگیری روش‌های سنتی در اقتصادسنجی مبتنی بر فرض ایستا بودن متغیرها است. بنابراین برای جلوگیری از رخ دادن پدیده‌ی رگرسیون کاذب در هنگام برآورد الگو، ابتدا لازم است که ایستایی متغیرها مورد بررسی و آزمون قرار گیرد؛ همان‌طور که در فصل روش تحقیق بیان شد، برای بررسی پایایی متغیرها در داده‌های تابلویی از آزمون‌های خاص این نوع از داده‌ها می‌توان استفاده کرد. در این جا از آزمون لین و لوین (LL)، که کاربرد بیشتری در بررسی ایستایی متغیرها در داده‌های ترکیبی دارد استفاده می‌شود. بررسی آزمون‌ها از طریق نرم‌افزار ایویوز ۹ و از طریق معنی‌داری بر اساس Prob می‌گردد. با توجه به اینکه فرضیه H_0 آزمون نشان‌دهنده‌ی وجود ریشه‌ی واحد برای هر متغیر است، چنانچه P-Value محاسبه شده کمتر از پنج درصد باشد، فرضیه‌ی وجود ریشه واحد برای آن متغیر رد می‌شود. نتایج آزمون ایستایی متغیرها در جدول (۴) نشان داده شده است.

جدول (۴): نتایج آزمون ایستایی متغیرها به روش لین و لوین (سطح)

متغیر	نماد	آماره‌ی آزمون	احتمال	ایستایی یا نا ایستایی
اعتبارات بانکی	BN	-۳/۹۸	۰/۰۰۰	ایستا
تشکیل سرمایه	INV	-۴/۲۸	۰/۰۰۰	ایستا
شفافیت تعرفه	TR	-۲/۷۶	۰/۰۰۴	ایستا
تجارت خارجی	TRADE	-۳/۱۱	۰/۰۰۰	ایستا
سرمایه‌گذاری خارجی	FDI	-۳/۵۶	۰/۰۰۰	ایستا
تولید ناخالص داخلی سرانه	GR	-۲/۹۸	۰/۰۰۲	ایستا

منبع: نتایج تحقیق

بر اساس نتایج آزمون لین، و لوین و چاو، متغیرهای مدل ایستا هستند.

نتایج آزمون‌های تشخیصی^۱

با توجه به ویژگی داده‌های به کار گرفته شده که شامل اطلاعات سری زمانی و داده‌های مقطعی است، در بسیاری از مطالعات انجام شده در زمینه‌ی اقتصاد از مجموعه داده‌های پانل شده برای بررسی استفاده گردیده است. استفاده از این رهیافت مزیت‌های متعددی دارد. این تکنیک به ما امکان می‌دهد تا اثر متغیرهای حذف شده را که در طول زمان تداوم دارند در رگرسیون وارد کنیم. در چارچوب روش داده‌های پانل شده می‌توان اثرات غیرقابل مشاهده‌ی ناهمگن را از رگرسیون حذف کرد. یکی از سؤالاتی که بر اساس این روش باید به آن پاسخ داده شود نوع مدل انتخاب شده است. برای آزمون صحت و قوت مدل‌های مختلف از آزمون‌های متعددی استفاده می‌شود. رایج‌ترین این آزمون‌ها، آزمون‌های چاو و هاسمن و است. در نرم‌افزار ایویوز ۹ آزمون‌های چاو و هاسمن تعبیه شده است. از آزمون چاو برای انتخاب میان روش حداقل مربعات تجمیع شده و روش پانل استفاده می‌شود. در این آزمون فرضیه‌ی H_0 نشان‌دهنده‌ی استفاده از روش حداقل مربعات تجمیع شده است و فرضیه‌ی H_1 نشان‌دهنده‌ی رویکرد اثر ثابت است. رویکرد اثر ثابت زمانی پذیرفتنی است که تفاوت میان مقاطع را بتوان با جملات عرض از مبدأ توضیح داد. اما روش حداقل مربعات تجمیع شده از حالت وجود عرض از مبدأهای مشابه استفاده می‌کند. در صورت رد فرضیه‌ی H_0 ، از آزمون هاسمن برای انتخاب مدل مناسب استفاده می‌شود. اساس آزمون هاسمن بر پایه‌ی وجود یا عدم وجود ارتباط خطای رگرسیون تخمین زده شده و متغیرهای مستقل مدل، شکل گرفته است. اگر این ارتباط وجود داشته باشد مدل اثر ثابت و اگر این ارتباط وجود نداشته باشد، مدل اثر تصادفی کاربرد خواهد داشت. در این آزمون فرضیه‌ی H_0 نشان‌دهنده‌ی عدم ارتباط متغیرهای مستقل و خطای تخمین و فرضیه‌ی H_1

^۱. Diagnostic Test

نشان‌دهنده‌ی وجود ارتباط است. البته چنانچه تعداد دوره‌ها از تعداد ضرایب برآوردی در مدل کمتر باشد، از مدل اثر تصادفی نمی‌توان استفاده کرد. در این مطالعه در هر مرحله آزمون‌های تشخیصی انجام شد و مدل مناسب بر طبق نتایج آزمون‌ها انتخاب گردید.

نتایج تخمین مدل

برای برآورد مدل ابتدا با استفاده از آزمون‌های تشخیصی (چاو و هاسمن) نوع مدل انتخاب می‌شود. برای آزمون چاو، ابتدا مدل اثر ثابت زمانی تخمین زده شده است. سپس آزمون چاو را انجام داده بر اساس آماره F لیمر استفاده از روش حداقل مربعات تجمیع شده رد خواهد شد. نتایج آزمون به صورت خلاصه در جدول (۵) آمده است.

جدول (۵): آزمون چاو برای تشخیص الگوی داده‌های ترکیبی یا تلفیقی

آزمون اثرات ثابت (چاو)	مقدار محاسبه شده‌ی F	P-Value	نتیجه
	۱۸۷/۲۲	۰/۰۰۰۰	رد H_0

منبع: نتایج تحقیق

برای انجام آزمون هاسمن ابتدا مدل را به صورت اثر تصادفی تخمین زده و سپس آزمون هاسمن انجام می‌شود. نتایج آزمون هاسمن در جدول (۶) آمده است که حاکی از استفاده از تائید اثرات ثابت در برابر اثرات تصادفی است.

جدول (۶): آزمون هاسمن برای تشخیص الگوی اثرات ثابت یا تصادفی

آزمون هاسمن	مقدار محاسبه شده‌ی F	P-Value	نتیجه
	۴۸/۲۱	۰/۰۰۰	رد H_0

منبع: نتایج تحقیق

نتایج برآورد مدل در جدول (۷) به روش اثرات ثابت برآورد شده است.

جدول (۷): نتایج برآورد مدل با متغیر وابسته رشد اقتصادی

متغیر توضیحی	اثرات ثابت
C	۰/۷۴ (۲۳/۴۸)
اعتبارات بانکی (BN)	۰/۰۳۵۲ (۳/۷۹)
تشکیل سرمایه (INV)	۰/۰۳۸۸ (۱/۹۸)
تجارت خارجی (TR)	۰/۰۲۸۳ (۳/۷۵)
سرمایه‌گذاری خارجی (FDI)	۰/۰۷۰۷ (۲/۶۶)
زمان لازم برای واردات و صادرات (TR)	-۰/۰۰۳۲۶ (-۲/۱۹)
آماره‌های ارزیابی	$R^2 = ۰/۸۲$ Prob (F-statistic) = ۰۰۰۰

منبع: نتایج تحقیق (مقادیر داخل پرانتز آماره T است).

نتایج جدول (۷) نشان می‌دهد که مدل برآوری از نظر شاخص‌های آماری در وضعیت مناسبی قرار دارد. آماره F بیانگر معناداری کل رگرسیون است. به عبارتی این فرضیه که ضرایب متغیرهای مستقل مدل می‌توانند صفر باشند رد می‌شود و کل رگرسیون معنی‌دار است. آماره R^2 نیز نشان می‌دهد که ۸۹ درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل توضیح داده شده است.

بر اساس نتایج علامت متغیر شاخص توسعه انسانی مثبت و از لحاظ آماری معنی‌دار است. این نتایج بیان‌گر آن است که افزایش شاخص توسعه انسانی در کشورهای مورد مطالعه رشد اقتصادی در این کشورها را افزایش داده است. در دنیای امروز، یکی از جوه بارز تمایز میان کشورها در نیروی کار متخصص و آموزش دیده آن‌ها است. آموزش و پرورش، ظرفیت و بینش علمی، فنی و تکنولوژی مردم را برای انجام تحقیقات کاربردی، اختراع و اکتشاف افزایش داده و موجب می‌گردد نیروی کار خود را با تغییرات و تحولات مداومی که در تکنولوژی کالاهای سرمایه‌ای ایجاد می‌شود تطبیق دهد و بتواند از ماشین آلات، تجهیزات و تکنولوژی‌های پیشرفته، بهتر استفاده نماید. سرمایه‌گذاری در منابع انسانی با بالابردن سطح مهارت‌ها و تخصص‌های نیروی کار و افزایش قابلیت‌های آن می‌تواند موجب ارتقای کمی و کیفی تولید شده و کارایی استفاده از سرمایه‌های مادی را بالا برد. نیروی کار ماهر و برخوردار از دانش و تخصص بخش اعظم عوامل تولید و اقتصاد مبتنی بر دانش را تشکیل می‌دهد. نیروی کار دانش‌آموخته (سرمایه انسانی) می‌تواند به بهبود کیفیت کالا کمک کند و از طرفی نقش برنامه ریز و هدایت‌کننده داشته باشد. آن دسته از نیروی کاری که از سطح دانش و آموزش بیشتری برخوردار باشد، قادر است در چرخه تولید پویایی و تحول تکنولوژیک ایجاد کرده، سبب افزایش ظرفیت تولید، توسعه تجارت و رسیدن به رشد اقتصادی بالاتر شود. بر اساس سایر نتایج این مطالعه نیز اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصاد مثبت و از لحاظ آماری معنی‌دار است. سرمایه، موتور محرکه رشد و توسعه اقتصادی در تمام نظریات و الگوهای رشد اقتصادی محسوب می‌گردد. از این رو، افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق تأمین منابع مالی طرح‌های اقتصادی که از جمله مهم‌ترین دغدغه‌های تصمیم‌گیرندگان اقتصادی در هر جامعه است سبب افزایش تولید و به دنبال آن رشد اقتصادی می‌شود. همچنین اعتبارات بانکی دارای اثر مثبت و معنی‌دار بر رشد اقتصادی است. به عبارتی افزایش اعتبارات بانکی، رشد اقتصادی در کشورهای مورد مطالعه را به صورت مثبتی تحت تأثیر قرار می‌دهد. اعتبارات بانکی به عنوان رویکردی در توسعه اقتصادی با هدف دسترسی افراد به منابع اعتباری، به منظور ایجاد فرصت‌های شغلی برای بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی آنان، به عنوان ابزاری برای کسب درآمد و سرمایه‌گذاری است و زمینه‌ساز افزایش تولید و به تبع آن رشد اقتصادی است. اثر تجارت خارجی بر رشد اقتصادی نیز مثبت و از لحاظ آماری معنی‌دار است. تجارت بین الملل به کارایی بیشتر عوامل تولید در سطح بین المللی می‌انجامد. تجارت بین الملل با بسط و گسترش بازار کالا و خدمات منجر به ارتقاء سطح فرآیند تولید می‌شود. به عبارتی تجارت باعث انتقال تکنولوژی از طریق واردات کالاهای سرمایه‌ای پیشرفته می‌گردد. این گونه واردات کالاهای سرمایه‌ای با تکنولوژی برتر همچنین باعث بالا بردن رشد با دریافتی‌های صادراتی و بالا بردن جریان‌های ورودی سرمایه خارجی می‌گردند. بررسی نظریات رشد عمدتاً مؤید رابطه مثبت بین تجارت خارجی و رشد اقتصادی است. در چارچوب نظریات رشد درونزا، تجارت خارجی از طریق مبادله کالاها و خدمات، به ویژه کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای منجر به انتقال دانش و فناوری می‌شود. تجارت خارجی با بهبود تخصیص منابع، دسترسی به تکنولوژی‌ها (فناوری) و کالاهای واسطه‌ای بهتر، استفاده از صرفه‌های ناشی از مقیاس تولید، افزایش رقابت داخلی و ایجاد محیط مناسب ابداعات بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارند.

براساس سایر نتایج این مطالعه شاخص کیفیت تعرفه (زمان لازم برای صادرات و واردات) اثر منفی و معنی‌داری بر رشد اقتصادی داشته است. بالا بودن هزینه‌های تجارت رسمی در کشورها یکی از دلایل عمده گرایش تجار به تجارت غیر قانونی است. همچنین بالا بودن هزینه‌های تجارت رسمی منجر به کاهش واردات و کاهش قدرت رقابت‌پذیری تولیدات داخلی می‌شود که اثرات منفی بر عملکرد و رشد اقتصادی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

دستیابی به دلایل اختلاف در سرعت رشد اقتصادی کشورها از مسائل مهم در حوزه‌ی اقتصاد به شمار می‌رود. این مطالعه به دنبال پاسخ به این پرسش است که چرا برخی کشورها از رشد تولید ناخالص داخلی بیشتری نسبت به دیگر کشورها برخوردارند. از آنجا که محیط کسب و کار از عوامل مهم و اثرگذار بر رشد اقتصادی کشورها به شمار می‌رود، این مطالعه نیز، به بررسی یکی از عوامل موثر بر محیط کسب و کار از دیدگاه بانک جهانی پرداخته است. از میان عوامل اثرگذار بر فضای کسب و کار، شاخص تعرفه بر واردات (زمان لازم برای واردات و صادرات) انتخاب شده است. نتایج این مطالعه بیان‌گر تاثیر منفی هزینه‌های تجارت بین الملل بر رشد اقتصادی بوده است. تجارت خارجی به عنوان شاخصی از درجه باز بودن اقتصاد و میزان ارتباط کشور با اقتصاد جهانی همواره مورد توجه اقتصاددانان، برنامه ریزان و سیاست گذاران کشورهای مختلف جهان بوده و بررسی ارتباط بین آزادسازی تجارتی و رشد اقتصادی وجود دارد، از این رو، با کاهش تعرفه واردات و آزادسازی تجارتی، ترکیبی نشان داد که رابطه معکوسی بین تعرفه واردات و رشد اقتصادی وجود دارد، از این رو، با کاهش تعرفه واردات و آزادسازی تجارتی، رشد اقتصادی این کشورها بهبود می یابد؛ بنابراین، منطقی کردن تعرفه های واردات و جلوگیری از وضع تعرفه برای مقاصد درآمدی در تجارت خارجی این کشورها توصیه می شود. با توجه به تأثیر مثبت متغیر تجارت کالاها و خدمات در روی رشد اقتصادی، پیشنهاد می شود، شرایط لازم برای تسهیل تجارت کالاها و خدمات بین کشورهای عضو فراهم شود تا ضمن بهره برداری از مزیت های نسبی و همچنین انتقال فناوری، شرایط لازم برای رشد اقتصادی در کشورهای مورد مطالعه فراهم شود.

فهرست منابع

- آقایی، مجید، رضاقلی‌زاده، مهدیه و باقری، فریده. (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در استانهای ایران». فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، شماره ۶۷، صص ۲۱-۴۴.
- برانسون، ویلیام اچ. (۱۳۸۵). «تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان». (ترجمه عباس شاکری). تهران: نشر نی.
- جونز، چارلز ای. (۱۳۷۹). «مقدمه‌ای بر رشد اقتصادی»، (مترجمان حمید سهرابی و غلامرضا گرابی نژاد). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- درگاهی، حسن و ام‌الله قدیری. (۱۳۸۲). تجزیه و تحلیل عوامل تعیین کننده رشد اقتصادی ایران: با مروری بر الگوهای رشد درون‌زا. فصل‌نامه پژوهشنامه بازرگانی، ۲۶: ۱-۳۳.
- دورنبوش، رودیگر و فیشر، استانی. (۱۳۷۱). «اقتصاد کلان». (ترجمه محمد حسین تیزهوش تابان)، تهران: سروش.
- رهبر، فرهاد، مظفری خامنه، فرشید، و محمدی، شاپور. (۱۳۸۶). «موانع سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر رشد اقتصادی در ایران». مجله‌ی تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران، شماره ۸۱، زمستان ۱۳۸۶، صص ۱۱۱-۱۳۸.
- شاه آبادی، ابوالفضل، (۱۳۸۶). "اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تجارت بین‌الملل و سرمایه انسانی بر بهره‌وری کل عوامل اقتصاد ایران"، فصلنامه علمی- پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال چهارم، شماره ۷.
- شریف آزاده، محمدرضا، و حسین زاده بحرینی، محمد. (۱۳۸۲). «تأثیر پذیری سرمایه‌گذاری خصوصی در ایران از شاخص‌های امنیت اقتصادی (۱۳۷۹-۱۳۵۸)». مجله‌ی نامه مفید، شماره ۳۸، مهر و آبان ۱۳۸۲، صص ۱۵۹-۱۹۲.
- نورث، داگلاس، سی. (۱۳۷۷). «نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی»، (ترجمه محمدرضا معینی). تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی- اجتماعی و انتشارات.
- Afsar, Asli. (2007). "The Causality between Financial Development and Economic Growth in Turkey". Business & Economics Society International, PPf 269-280.
- Aghion, P., & Bolton, P. (1992). "An incomplete contracts approach to financial contracting". The review of economic Studies, 59(3), 473-494.
- Agiomirgianakis, G., Asteriou, D., & Monastiriotis, V. (2002). "Human capital and economic growth revisited: A dynamic panel data study". *International advances in economic research*, 8(3), 177-187.
- Ahmed, A.D. (2006), "The Impact of Financial Liberalisation Policies: The Case of Botswana", *Journal of African Development*, 1(1), pp. 13-38.
- Alvarez de la Campa, Alejandro, Everett T. Wohlers, Yair Baranes and Sevi Simavi. (2010). "Secured Transactions Systems and Collateral Registries". Washington, DC: International Finance Corporation.
- Antonios, A. (2010). "Credit Market Development and Economic Growth: An Empirical Analysis for Ireland". *European Research Studies Journal*, 13(4), 3-18.
- Barro, R. J. (2001). "Human Capital and Growth". American Economic Review, American Economic Association, Vol. 91(2), pp. 12-17, May.
- Eita, J. H., & Jordaan, C. A. (2007). "A causality analysis between financial development and economic growth for Botswana". University of Pretoria.
- Eslamloueyan, K., & Sakhaei, E. A. (2011). "The short run and long run causality between financial development and economic growth in the Middle East. Iranian" *Journal of Economic Research*, 16(46), 61-76.

Mankiw, N.G. (1989). "Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective". The Journal of Economic Perspectives, Vol. 3, No. 3. (Summer, 1989) , pp. 79-90.

Martin Brown & Christian Zehnder, (2007). "Credit Reporting, Relationship Banking, and Loan Repayment". Journal of Money, Credit and Banking, Blackwell Publishing, vol. 39(8), pages 1883-1918, December.

McKinnon, R.I. (1973). "Money and Capital in Economic Development". The Brookings Institution: Washington DC